

6. Дубик М. До історії діяльності нацистських установ в Україні під час окупації у 1941 – 1944 рр. // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип. 6. – С. 194 – 198.

7. Себта Т. Українські музеї під час окупації в роки другої світової війни // Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. – К., 1996. – Вип. – 6. – С. 130 – 137.

8. ДАЗО. – ф. Р-1433, – оп.1.

9. ДАКО. – ф. Р-2412, – оп.1.

10. Музей-Архів Переходової доби. Пофондовий путівник-довідник (уклала О. Беляя). – К., 2002. – 103 с.

11. Гирич І. Київський музей-архів Переходової доби (1942) // Український історик. – 1 – 4 (136 – 139). – 1998. – С. 191 – 196.

12. ДАКО. – ф. Р-2412, – оп.2.

Щур Ю.І.

ЗАПОРІЗЬКИЙ ОУН – РЕВОЛЮЦІЙНОЇ (1941 – 1944 рр.)

Вивчення історії національного руху Опору на землях Східної й Південної України зумовлює більш прозорий та багатогранний погляд на події середини ХХ століття. Саме цим наближаємося до з'ясування українського виміру Другої світової війни, пріоритетність якого затверджено Постановою Президії НАНУ № 243 від 06. 10. 2004 р. [1].

Пропонованою публікацією продовжуємо тему підняту у попередніх випусках «Музейного вісника» (див. № 5, 6). Історіографія з проблеми проаналізована у вказаних статтях, тому тут на цьому не зупиняємося. Додамо лише, що протягом 2007 року автором частково опрацьовано архівні фонди Прокуратури та Управління СБУ Запорізької області, інформація яких суттєво доповнює попередні дані.

Метою пропонованого дослідження є висвітлення становлення й розвитку націоналістичного руху на території Запорізького округу (згідно з організаційно-адміністративним поділом ОУН) протягом 1941 – 1944 років. До того ж автор намагатиметься комплексно проаналізувати основні напрямки діяльності націоналістичного підпілля, виокремивши головне й другорядне.

Вперше діяльність ОУН на території Запорізької області була помічена влітку 1941 року органами НКВС. 12 серпня Військовим Трибуналом Запорізького гарнізону Одеського військового округу за членство в ОУН було засуджено 11 військовослужбовців Червоної армії, уродженців Західної України [2, т. 38, арк. 14 – 20]. Дещо раніше, 26 березня, Запорізьким обласним судом були засуджені члени молодіжної націоналістичної організації «Самостійна Україна», двоє з яких були уродженцями Західної України, ще четверо – м. Запоріжжя [2, т. 30, арк. 27, 36, 117, 151, 189, 212]. На сьогоднішній день не можемо впевнено говорити про реальність чи міфічність цих організацій, але бачимо, що напередодні й на початку німецько-радянської війни радянські каральні органи розпочали боротьбу з національно налаштованим середовищем.

Перша реальна група членів ОУН з 15 чоловік була зафіксована в Запоріжжі восьмого серпня 1941 року, вже після окупації німецькими військами, Айнзацгрупою Ц, яка у своєму донесенні відмітила, що ці люди намагаються зайняти ключові посади в адміністрації (муніципалітет, допоміжна поліція) [3, с. 547]. Це були члени

рою «Л», підгрупи «Г» похідної групи ОУН «Південь». Провідником підгрупи був В. Пастушенко, рою – М. Федисів [4, с. 42]. По прибуттю до Запоріжжя було створено Обласний Провід на чолі з Пастушенком, який діяв під псевдонімом Дмитро Ясенко. Враховуючи, що у перші дні місцеве членство підібрано ще не було, до складу Проводу спочатку увійшли оунівці із Західної України. Сам Провід мав такий вигляд:

– І. Клим – «Митар», перший заступник Пастушенка. Організаційний референт.

– «Степан», член Проводу.

– Б. Мовчан – «Степан Лисавка», куратор роботи Мелітопольського Окружного Проводу.

– Б. Крицан – «Криця», інспектор діяльності низових ланок.

– Ілля-Гіля, референт освіти [5, спр. 107, арк. 157 – 158]. Як буде подано нижче, Обласний Провід ОУН не був сталим й, враховуючи підпільні умови роботи, зазнавав змін, як кадрових, так і чисельних.

Згідно з організаційними вимогами, Запорізька область була розбита на три округи: Запорізьку, Мелітопольську й Бердянську (Д. Веденєєв помилково називає лише перші дві, оминаючи Бердянську) [6, с. 3]. Запорізька округа, в свою чергу, поділялася на такі ланки: м. Запоріжжя й прилегла територія, Василівський, Михайлівський та Великобілозерський райони.

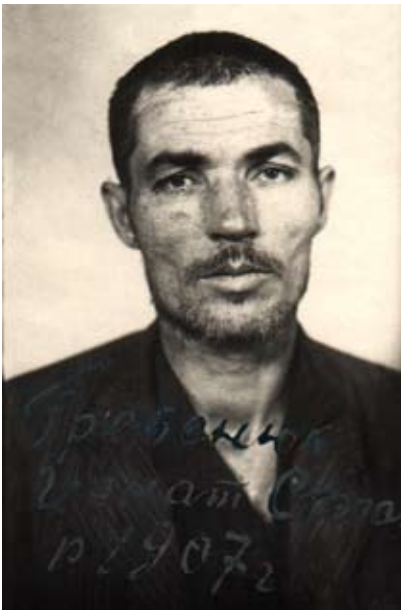
У самому Запоріжжі налагодження оунівської мережі відбувалося з великими труднощами. Частина членів ОУН вже у жовтні 1941 року німецькою окупаційною владою була заарештована й відправлена до Галичини. Невдачею закінчилися і спроби українізації місцевого адміністративного апарату й поліції. Організована за сприяння оунівців газета «Нове Запоріжжя», хоч і виходила українською мовою, але дуже швидко перейшла на відверто колаборантські рейки [7, с. 160].

Попередні підсумки організаційної роботи було підбито наприкінці осені 1942 року на нараді Запорізької ОУН. За доволі короткий час перебування націоналістів у місті, гестапо провело обшуки на головній квартирі ОУН, ревізувало літературу й затримало декого з активістів. Націоналісти переходять до глибокого підпілля [8, с. 76 – 78]. Керівництво Обласного Проводу виїхало з міста й легалізувалося по території області. Пастушенко переїхав до Михайлівки, де працював директором клубу (можливо, театру). Мовчан влаштувався на роботу агрономом до Бердянського районного земельного відділу, Крицан – перекладачем на сінопункт станції Пришиб Михайлівського району. Всі вони, по необхідності періодично приїздили до Запоріжжя [9, спр. П. 5626, арк. 20, 44 зв., 45 зв.]. Організаційний референт Обласного Проводу Клим займався організацією оунівської мережі та зв'язкових ліній по області [7, с. 161].

У м. Запоріжжя залишилося кілька відповідальних за розбудову організації підпільників. Увага оунівців, в першу чергу, була звернута на інтелігенцію. В листопаді 1941 року, за їх ініціативи, у приміщенні одного з інститутів (педагогічного?) відбулися збори інтелігенції м. Запоріжжя, на яких було розглянуто питання українізації життя міста й навколишньої території. Після того, як зборами почали цікавитися німецькі каральні органи, зібрання відбувалися у приватних помешканнях викладачів інституту. Обов'язковою тут була присутність членів ОУН, які й сформулювали основну мету цих заходів: створення осередків Організації та направлення патріотично налаштованих українців на керівні посади до окупаційних установ. В майбутньому вбачалася перспектива для витіснення німців із

управління областю, а згодом — України в цілому. Не знаємо, наскільки вдалося оунівцям інтегрувати своїх прихильників до органів місцевого самоврядування, але що стосується організаційної мережі: в старій частині Запоріжжя вдалося створити ланку до якої увійшли деякі представники наукової інтелігенції [5, спр. 360, арк. 13 зв., 17 зв., 32].

Залучення до ОУН відбувалося і у новій частині міста. В березні 1942 р. на шостому селищі (тепер — в межах Орджонікідзевського району м. Запоріжжя) відбулася нарада за участю керівництва Обласного Проводу, де окрім обговорення поточних питань, було записано до Організації нових членів із місцевих жителів [9, спр. П. 19704, арк. 28 — 29]. Можемо говорити, що запорізьке підпілля, оговтавшись після перших невдач осені 1941 року, проводило доволі жваву роботу, що було помічено й нацистськими спецслужбами [3, с. 580]. Націоналістичні осередки були створені не лише у обласному центрі, а й у ближніх селах (на сьогоднішній день перебувають у межах м. Запоріжжя). Можемо виокремити такі оунівські ланки: осередок в с. Павло-Кічкас на чолі з М. Буйненко, активісти І. Малий, М. Левченко, А. Пономаренко [9, спр. П. 5626, арк. 14 зв.]; осередок на 6-му селищі на чолі з М. Кармазином [5, спр. 360, арк. 69], активісти Г. Могильний, Грищенко [9, спр. П. 5626, арк. 51 — 51 зв.]. Певна інформація є про осередки директора інституту Заїки, Ващука [5, спр. 360, арк. 17 зв., 54]. Загальне керівництво запорізькими осередками здійснював найбільш ймовірно Г. Гребенюк, куратором від Обласного Проводу був Б. Мовчан [9, спр. П. 19704, арк. 34].

Г. Гребенюк.
Фото з карної справи

Одночасно зі створенням підпільної мережі у Запоріжжі, аналогічні процеси відбувалися і у Василівському районі. Сюди прибули представники обох груп ОУН: Мельника і Бандери. Першу представляв житель с. Орлянське О. Ломейко, який перед тим прослухав курс пропагандистів в будинку українських біженців (м. Львів). Прибувши до рідного села, Ломейко не мав зв'язку з мельниківською організацією, тому співпрацював з місцевим осередком ОУН-р, зокрема в площині поширення агітаційного матеріалу [9, спр. П. 17864, арк. 46 зв., 48]. Особливою активністю орлянський осередок не відрізнявся. Серед проведених заходів можемо назвати виступ Ломейка 18 жовтня 1941 року на зборах громадян, де зачитувалася й обговорювалася програма ОУН та роздачу листівок із зверненням до української молоді, вчителів й проти радянської влади [9, спр. П. 17864, арк. 50 зв., 61 зв.].

Інша група націоналістів, які представляли ОУН Бандери, прибула на територію області в складі групи Пастушенка. Всі вони перед тим пройшли вишкільний курс у Львові по вул. Руській, 20, де викладалася історія українського націоналістичного руху, задачі ОУН, методика підпільної роботи та вивчалися українські пісні [10, спр. 17878, арк. 40 зв.]. Керівником групи, що прибула до Василівського району, був О. Кабаченко з хут. Луговий. До групи входили З. Говоруха (с. Балки) та Я. Чабан (хут. Карачекрак). Привізши з собою багато націоналістичної літератури, оунівці намагалися її поширити серед населення

району. Зокрема, в Балках було розклеєно плакати й листівки ОУН, які ледь не одразу позривали німці [9, спр. П. 17864, арк. 43 – 43 зв.].

На хут. Відножино націоналістичною діяльністю займався місцевий житель С. Єфименко [2, т. 33, арк. 102]. Вчитель з с. Балки Г. Пензій також приймав участь у проведенні націоналістичної пропаганди [2, т. 33, арк. 256].

У Василівському районі, в с. Скельки, була організована явочна квартира, яка обслуговувала підпілля Запорізького округу. Знаходилася вона на в'їзді від Михайлівки, утримував її місцевий житель Войченко (Войтенко) [9, спр. П. 21120, арк. 15]. Через район проходила зв'язкова лінія Обласного Проводу ОУН №2 «Запоріжжя-Маріуполь» [7, с. 161].

Загалом, за наявними на сьогоднішній день документами, можемо говорити, що василівське підпілля особливою активністю не відрізнялося. Відомо лише про одну інспекційну перевірку, яку провів наприкінці грудня 1941 року Б. Крицан, повертаючись з Мелітополя до Запоріжжя [10, спр. 17878, арк. 42 зв.].

Більш потужним, ніж василівське, було націоналістичне підпілля у Михайлівському районі. Перші оунівські осередки тут було закладено восени 1941 року групою М. Вінтоніва, яка із Запоріжжя прямувала на Мелітополь. У Михайлівці вони залучили до ОУН місцевого агронома І. Гребенюка (брат діяча запорізької ОУН Г. Гребенюка), з допомогою якого було проведено зустріч членів Організації з місцевими жителями, де виступав Вінтонів. Залишивши тут націоналістичну літературу, група оунівців вирушила на Мелітополь. Зважаючи на доволі активну діяльність Гребенюка, через два тижні його було призначено головою Михайлівського Районного Проводу [5, спр. 107, арк. 153 – 54].

Куратором михайлівської організації від Обласного Проводу був Крицан [9, спр. П. 21120, арк. 13 зв.], який працював перекладачем на станції Пришиб в конторі „Заготзерно” [9, спр. П. 5626, арк. 44 зв.]. Ймовірно, саме він проводив збори громадськості у с. Вовківка наприкінці 1941 року. Тут же було створено осередок на чолі з старостою В. Хрущем [9, спр. П. 21120, арк. 29, 50 зв.].

За завданням націоналістичного підпілля, група михайлівських оунівців влаштувалася на роботу до окупаційних адміністративних органів. Голова Районного Проводу Гребенюк спочатку працював агрономом, а потім начальником відділу кадрів, Коломоєць – вчителем, а потім заступником Райшефа. М. Пилипенко спершу працював вчителем, пізніше був призначений завідуючим відділом народної освіти в Михайлівці. До поліції були направлені О. Фесенко (паспортний стіл) та П. Письмений (слідчий). Інші підпільники працювали в сфері культури (Шевченко, Іванілов) [5, спр. 7560, арк. 11 – 12, 19 – 20].

Виконуючи настанови центрального Проводу ОУН, михайлівські націоналісти проводили збір зброї. Цим займався Крицан за допомогою місцевого жителя Ф. Герасименка. Зброя відвозилася в плавні й там ховалася [5, спр. 7560, арк. 53]. Інколи ця зброя використовувалася проти німецьких частин. Так, підпільник Письмений обстріляв німецькі військові машини, за що був заарештований жан-дармерією й підданий тортурам [11, с. 346].

Успішна робота Гребенюка, як голови Районного Проводу, дала підстави для включення його до Обласного Проводу [9, спр. П. 19704, арк. 49]. Найбільш ймовірно, що він зайняв місце І. Кліма, якого заарештувала німецька поліція й відправила до Галичини. Пізніше Клим повернувся у підпорядкування Проводу ОУН Південноукраїнських земель (Дніпропетровськ), але був відправлений для проведення підпільної роботи на Донбасі [7, с. 161 – 62].

Намагалися михайлівські оунівці створити підпільну мережу у сусідньому Великобілозерському районі. Цим питанням займався безпосередньо Гребенюк. На сьогоднішній день відомо про осередок у сільгоспобщині «Запорожець» на чолі із старостою Борисенком [9, спр. П. 21120, арк. 15].

Саме у Великій Білозерці у травні 1942 року німецькою жандармерією було заарештовано І. Гребенюка [5, спр. 7560, арк. 18]. За інформацією оунівця Письменого, за участь в ОУН Гребенюк був повішений СД у Нікополі [9, спр. П. 19704, арк. 75]. Джерела радянських партійних органів свідчать, що у 1943 році керівнику михайлівської ОУН вдалося втекти й виїхати до Львова, а пізніше емігрувати до Америки [12].

В. Кук

Незважаючи на арешти, Запорізька округа ОУН діяла й намагалася працювати у встановлених вищим керівництвом напрямках. До Організації залучалися нові члени, як у самому обласному центрі, так і на периферії. Розширюється мережа підпільних явочних квартир, де час від часу проживали члени Обласного Проводу.

Наприкінці 1942 – на початку 1943 р. Запоріжжя відвідав голова Проводу ОУН Південноукраїнських земель В. Кук – «Леміш», який провів кілька зустрічей з членами підпілля. Також було проведено нараду, де надано інструкції й план роботи. Відмітимо, що Кук проводив зустрічі в осередках як на правобережній, так і на лівобережній частині Запоріжжя [13].

Лівобережні осередки не збавляли обертів роботи й у 1943 році. Протягом січня – березня відбулося чотири засідання місцевого проводу, де обговорювалися поточні питання діяльності підпілля [9, спр. П. 19704, арк. 161]. На той час задача запорізького підпілля

полягала у поширенні листівок, залученні членів, агітації за створення Української Самостійної Соборної Держави й збір зброї [9, спр. П. 19583, арк. 53].

У лютому 1943 року член Обласного проводу і куратор роботи запорізького міського підпілля Мовчан разом з активістом В. Савченко здійснив поїздку до Дніпропетровська, де на одній з квартир ОУН по вул. Артема отримали пакунок агітаційних матеріалів. Окрім поширення у Запоріжжі, ці листівки й відозви повинні були бути передані у села Пришиб Михайлівського [9, спр. П. 21837, арк. 15 зв. – 17] та Орлянське Василівського районів [9, спр. П. 19583, арк. 4].

Саме поширення агітаційних матеріалів призвело до нових арештів оунівців. Керівник одного з осередків Буйненко, поширюючи листівки (скидав із задньої площадки трамваю, потім перейшов на ринок), був заарештований СД. Поступово були заарештовані й інші члени запорізьких міських осередків [9, спр. П. 5626, арк. 51 зв.]. На другу половину березня 1943 року у в'язниці СД у м. Запоріжжя опинилося кілька десятків членів ОУН.

По місту Запоріжжю були заарештовані:

1. Буйненко Микола, керівник осередку на 6-му селищі, робітник Дніпрогесу.
2. Мишастий Іван, житель 8-го селища.
3. Малий Іван, житель с. Павло-Кічкас.
4. Савченко Василь.

5. Левченко Михайло.
6. Гребенюк Гнат, керівник Запорізького Районного Проводу.
7. Мороз Пилип, утримувач квартири ОУН по вул. Броневої, працівник Обл-контори «Заготзерно» [9, спр. П. 5626, арк. 24 зв. – 25, 51-51 зв.].
8. Грищенко, член осередку на 6-му селищі, працівник буфету.
9. Могильний Григорій, член осередку на 6-му селищі, артист театру на Дніпрогесі.
10. Барсук, староста общини с. Павло-Кічкас.
11. Риженко Михайло, житель старої частини міста, працював артистом на Дніпрогесі.
12. Боєвець, бухгалтер алюмінієвого комбінату.
13. Бірковський Павло [9, спр. П. 19704, арк. 98].

Крім Запоріжжя, арешти було проведено й у низових ланках Михайлівського та Великобілозерського районів. По першому району за участь в ОУН заарештовані:

1. Ільченко Григорій, житель Михайлівки, комендант дільниці. Перебував у в'язниці СД м. Запоріжжя, з під варти випущений.
  2. Пилипенко, житель Михайлівки, заступник завідуючого відділом народної освіти. З під варти звільнений.
  3. Коломоєць Михайло, житель с. Михайлівка, заступник шефа Михайлівської районної управи.
  4. Любченко Федір, житель ст. Пришиб, завідуючий елеватором. З під варти звільнений.
  5. Хрущ Василь, староста с. Вовківка [9, спр. П. 21120, арк. 29 зв. – 30 зв., 48].
- Згідно інформації радянських підпільників, Коломоєць через два дні після арешту повісився у в'язниці Михайлівки [11, с. 346]. По Великобілозерському району відомо про арешт старости сільгоспобщини „Запорожець” Борисенка [9, спр. П. 21120, арк. 15].

Після арештів членів ОУН в роботі Запорізького округу починається певна переорієнтація роботи на нові рейки. Швидкий наступ Червоної армії поставив перед керівництвом оунівського підпілля питання про подальшу діяльність. Зважаючи на недостатню джерельну базу, на сьогоднішній день важко з'ясувати яким саме було рішення Обласного Проводу щодо цієї проблеми. Відомо, що частина заарештованих СД оунівців була відвезена до концтабору «Дахау», частина – звільнені [9, спр. П. 21120, арк. 29 зв. – 30]. Певна кількість підпільників або залишилася на Запоріжжі, або відійшла до УПА. Зокрема, керівник Обласного Проводу Пастушенко загинув, як старшина групи УПА – Південь [14].

Після повернення радянської влади восени 1943 року розпочинається новий етап боротьби з націоналістичним підпіллям, тепер вже зі сторони НКВС-НКДБ. На відміну від своїх «німецьких колег», радянські слідчі підійшли до цього питання з більшою завзятістю: арешту підлягали не лише члени ОУН, але й симпатичні, члени сімей, інколи – просто знайомі націоналістів. Робота радянських спецслужб спрямовувалася на повне викорінення наслідків націоналістичної діяльності, зокрема агітації. У Запорізькій окрузі перші арешти було проведено у Василівському районі восени 1943 року. Тут було заарештовано Кабаченка (01. 11.) [10, спр. 17878, арк. 2] та Ломейка (15. 11.) [9, спр. П. 17864, арк. 91]. Продовжилися арешти тут у 1945 році, коли 24 листопада у с. Балки було заарештовано Г. Пензія, який під час окупації поділяв погляди націоналістів [2, т. 33, арк. 256]. Не оминули репресії й

сім'ї василівських націоналістів: родини Кабаченка й Ломейка було вислано до Талди-Курганської й Джамбульської областей Казахстану [5, спр. 5850, арк. 19; спр. 4692, арк. 10].

На початку листопада 1943 року було заарештовано членів михайлівської ОУН Фесенка та Пилипенка [5, спр. 7560, арк. 5, 85]. Незважаючи на тривале ув'язнення в концтаборі «Дахау», не unikнув арешту й Письмений. Повернувшись після фільтраційного табору, він був заарештований 31 жовтня 1945 року [2, т. 33, арк. 272].

За підтримку програмних засад українських націоналістів 29 квітня 1945 року були заарештовані жителі с. Нове Запоріжжя Запорізького району Ф. Власенко та У. Макогон [2, т. 33, арк. 41, 197].

Відбулися арешти й в обласному центрі. Протягом 1944 – 1945 років були ув'язнені активні оунівці Мороз, Буйненко, Левченко, Савченко [9, спр. П. 19583, арк. 2 – 3]. Не минули арешти й жіночий актив запорізької ОУН. До січня 1945 року були ув'язнені: П. Шевченко [2, т. 33, арк. 401], Н. Железна, М. Страсова [2, т. 34, арк. 80, 197] та П. Марущак [2, т. 29, арк. 146]. Останнім, 17 серпня 1949 року у Львові був заарештований один з лідерів запорізької районної ОУН Г. Гребенюк [9, спр. П. 19704, арк. 8].

Незважаючи на арешти членів ОУН, їхня агітація знайшла відгук серед жителів Запорізької округи. Для боротьби з цим використовувалися не лише каральні служби, але й комуністична контрагітація, зокрема читання антинаціоналістичних лекцій. Завідуючий відділом пропаганди й агітації Запорізького сільського райкому КП(б)У Кравець у звіті за червень 1944 року вказував, що для партійного активу було прочитано лекцію на тему «Контрреволюційна діяльність українсько-німецьких націоналістів у тимчасово окупованих областях України» [15, спр. 899, арк. 99]. Зі звіту секретаря Запорізького обкому КП(б)У по пропаганді Ключника про агітаційно-пропагандистську роботу обкому за січень-квітень 1945 року дізнаємося, що в цей час проведено 56 публічних платних лекцій, де присутніми були 17734 чоловіки. В тематиці лекцій переважали певні теми, зокрема «Україно-німецькі націоналісти — найлютіші вороги радянського народу» [15, спр. 1162, арк. 3]. Незважаючи на це, певний час, здебільшого в сільській місцевості, вживалися слова, не прийнятні для радянського устрою: замість «сельсовет» — «рада», «красноармеец» — «руський» тощо [15, спр. 903, арк. 20].

Таким чином, зробимо певні висновки й зауваження. Протягом 1941 – 1943 років у Запоріжжі й ближніх районах діяли підпільні осередки ОУН, які були об'єднані у Запорізьку округу. Крім того, у Запоріжжі містився центр Обласного Проводу. Зіставляючи діяльність цих осередків з діяльністю інших округ ОУН в Запорізькій області, бачимо здебільшого спільність у методах й засобах діяльності. Не можемо скласти однозначного судження про мобілізаційно-організаційний напрямок з огляду на неповну опрацьованість архівно-слідчих справ на членів запорізького підпілля. Також зауважимо, що тут не вистачало власної харизматичної особистості (як, наприклад, І. Курило-Кримчак на Мелітопольщині).

Доволі заплутана й неоднозначна інформація про членів Обласного Проводу, що не дозволяє в повній мірі з'ясувати склад й зміни в середовищі керівного органу обласної ОУН протягом діяльності на Запоріжжі.

Активність націоналістичного підпілля в однаковій мірі турбувала, як німецьку, так і радянську владу. Через це спецслужби обох країн з підвищеною увагою відносилися до питання ліквідації ОУН. Розпочаті гестапо й СД арешти були про-

довжені НКВС й на кінець 1945 року можемо говорити про ліквідацію більшості осередків ОУН у Запорізькій окрузі.

Враховуючи, що не всі слідчі справи на членів ОУН опрацьовано, від категоричних загальних висновків утримаємося.

Література

1. Постанова Президії НАНУ «Нерозв'язані проблеми історії Великої вітчизняної та Другої світової воєн» № 243 від 06 жовтня 2004 року // Інфодиск «Законодавство України». – 2005. – № 12.
2. Архів Прокуратури Запорізької області. – Висновки про реабілітацію.
3. Косик В. Україна і Німеччина у Другій Світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – 660 с.
4. Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі ... моя любов, моє горе // Закерзоння. Спомини вояків УПА / Підготував Б. Гук. – Варшава, 1997. – Т. 3. – 303 с.
5. ДАЗО. – ф. Р. 5747. – Оп. 3.
6. Веденєєв Д. «Обличчям до Сходу!». З історії діяльності ОУН на Придніпров'ї // Архів наукового проекту «Незнані герої» (м. Запоріжжя).
7. Шанковський Л. Похідні групи ОУН. Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941 – 1943 рр. – Мюнхен, 1958. – 370 с.
8. О.І.М. ОУНр в Запоріжжі (Один день ОУНр) // Альманах «Гомону України» на 1987 рік. – Торонто, б/р. – С. 74 – 81.
9. Архів УСБУ в Запорізькій області. – Фонд припинених справ.
10. Архів УСБУ в Запорізькій області. – Архівно-кримінальні справи.
11. Запорізький архів. Народна війна. 1941 – 1944. Антифашистський рух Опору на території Запорізької області: Збірник документів і матеріалів: Наук. – довід. вид. / Авт.-упоряд.: В.О. Бондар, О.Г. Величко, І.В. Козлова. – Запоріжжя, 2005. – 560 с.
12. Письмо Начальника Политотдела Высшего Военно-Педагогического Института им. М.И. Калинина полк. И. Веремеева Первому секретарю Запорожского обкома КПУ от 10. 03. 1955 г. // Архів наукового проекту «Незнані герої» (м. Запоріжжя).
13. Спогади Василя Кука – «Юрія Леміша» // Архів наукового проекту «Незнані герої» (м. Запоріжжя).
14. Інформація Центру досліджень визвольного руху (м. Львів).
15. ДАЗО. – П. 102. – Оп. 1.